

”ואשלח לפניכם את הצרעה” (יהושע כ"ד, יב)

מאת

ב"צ לוריא

שלוש פעמים נזכרת הצרעה במקרא בתפקיד מיוחד – לגרש את עמי כנען ממקומות מושבותיהם כדי לפנותם לבני ישראל:
שמות כ"ג, כח – ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את החזיז את הכנעני ואת החתי מפניך.

דברים ז', כ – וגם את הצרעה ישלח ה' אלהיך בם (בעמי כנען) עד אבד הנשארים והנסתרים מפניך.

יהושע כ"ד, יב – ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם (את) שני מלכי האמרי. יש ופסוק במקרא מתפרש שלא כהלכה ופירושו זה קונה לו שביתה בדעת העם, מפרשים מעתיקים אותו זה מזה ובמקום להסביר מקרא סתום הם מוסיפים אי-הבנה. כך קרה לפסוק שלנו, משום שלתיבת "צרעה" הוראה נוספת על ההוראה השגורה, המציינת חרק הדומה לדבורה.

אי ההבנה היא עתיקה ואנו מוצאים אותה כבר בתרומים הארמיים –

אונקלוס לשמות כ"ג, כח: וְאֶשְׁלַח יְת אֶרְעִיתָא קְדָמְךָ.

יונתן לשמות כ"ג, כח: וְאֶשְׁדֵּר יְת אוּרְעִיתָא קְדָמְךָ.

ירושלמי לשמות כ"ג, כח: ואשלחית אורעיתא קודמיכון

עֶרְעִיתָא או אוּרְעִיתָא הוא החרק המכונה דבור.

גם חז"ל פירשו צרעה – החרק וכך נאמר בגמרא²:

”תנא: צרעה לא עברה עמהם. ולא? היא כתיב ”ושלחתי את הצרעה לפניך”?

אמר ר' שמעון בן לקיש: על שפת הירדן עמדה זורקה בהן מרה וסימתה עיניהן מלמעלה וסרסתן מלמטה, שנאמר ”ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים ואשמיד פריז ממעל ושרשיו מתחת” וגו'.

רב פפא אמר: שתי צרעות הוא, חדא דמשה וחדא דיהושע; דמשה עבר דיהושע לא עבר.

מן המדרש שלהלן³ נזכר שחז"ל פירשו צרעה – אותו חרק ולא מלאך:

”כי שמי בקרבך, שמו של הקב"ה משותף עם כל מלאך ומלאך. אמר ליה משה איני מבקש שילך מלאך עמנו אם אין פניך הולכים וגו'. אין אתה מהלך עמנו אין אינו זויים ממקומו. אמר הקב"ה: חייך! אפילו מלאך לא אשלח לפניך אלא הצרעה אשלח לפניך שנאמר: ”ושלחתי את הצרעה”. כיצד היו האמוריים מתים? אמר רבי לוי: שתי צרעות היו, מווג לכל אחד, כל אחת ואחת היתה שופכת ארסה בתוך עיניו ומיד היה

1 הנוסח הניאופיטי.

2 סוטה ל"ו, ע"א.

3 תנחומא, משפטים.

מת. רבי חייא בר אבא אמר כיצד היו מתים? חולחול היה נכנס בהן והיו מתריוזין והיו מתים לפני ישראל.

היו האמוריים נטמנין במערה וגותנין אבן על פי המערה והיו שתי צרעות קורעות את האבן.

אמנם, יש בני אדם אלרגיים לארס הדבורה או הצרעה, עקיצתן בבשרו של אדם אלרגי לארס זה עלולה להמיתו, ואף לגבי אדם שאינו אלרגי לכך העקיצה גורמת לתפיחה ולכאב, ולכן כל אדם בורח מן הצרעה ומן הדבורה. כשאדם מרגיז נחיל דבורים הן מתנפלות עליו, רודפות אחריו ומאיימות עליו בעקיצותיהן. מכאן לשון הכתוב 4: "וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדברים". התקפתן של צרעות קשה עוד יותר: מצאנו שהיו מתפללים להסרת צרעות, נחשים ומוזיקים אחרים שהטרידו קשה ישוב 5, ומספרת הגמרא: 6 יצאה צרעה מן הכותל ועקצה בן אדם בפדחתו ומת. רובם של המפרשים הולכים בעקבות האגדות הללו: 6א

רש"י – מין שרץ העוף והיתה מכה אותם בעיניהם ומטילה בהם ארס והם מתים.

– מכת הגוף מגורת צרעת שתחלש כח הגוף.

אבן עזרה הרמב"ן – ישלח המכה הזו באויר ארצם כמו הארבה ששלח במצרים והילק והחסיל והגום חילו הגדול שבא בימי יואל. וטעם לגרשה כי היא סבה בהם להתגרש מן הארץ כי תכסה את עין השמש ותחשך ולא יוכלו לבוא למלחמה ועוד כי תאכל את כל יגיעם בשדה.

האוצר לפי"ז – מין דבורה מדברית עוקצת עקיצה מסוכנת בארסה, ר' שמות כ"ג, כח.

אברהם כהנא 8 – הצרעה מין שרץ העוף העוקץ בעינים ומסמאן והוא דומה לדבורה.

הרשקוביץ-זיידמן 9 – מחנות של צרעות שהטילו ארס באנשים ובבהמות והניסום ממקומם, כמו שהבטיח ה'.

מ.צ. סגל 10 – הצרעה שתשוך אותם.

יהודה קיל 11 – הצרעה, כנוי לשרץ עוף, הדומה במבנה גופו ואורח חייו לדבורה אבל אינו עושה דבש, עקיצותיה מכאיבות ויש בהן כדי להמית.

מ.א. ענת 12 – הצרעה, אחד החרקים הפוגעים באדם.

4 דברים א', מד. 5 תענית י"ד, ע"א.
6 שבת פ', ע"ב.

6א אגדות על מחנות של שרצים, שחושבי הארץ בורחים מפניהם, מצויות אצל עמים שונים. לתושבי ברייטן שבצרפת דמיון מסוים לספרדים, בקשר לכך התרומה אצלם אגדה שמוצאם מספרד ושגורשו מחצי האי האיברי מחמת פלישת נחשים (ז' וק. שארל-פיקאר, חיי יום יום בקרת חדשה, בתרגום העברי עמ' 174). מובן שאלו הן אגדות-עם, שנוצרו בהשפעת כושר ההגומה של הקדמונים. בטבע יש חוקיות מסוימת, המכונה בפי הביאלוגים "שווי משקל ביאלוגי" ובמציאות לא תתכן בריחת אוכלוסיה מפני צרעות או נחשים.

7 תרע"ג. 8 תרע"ו. 9 בפירושם ליהושע, תש"ב.
10 תשי"א. 11 תשל".
12 תנ"ך לעם מפוסק ומבואר, תשל".

[3]

ב"צ לוריא

הרטום¹³ – מביא את הפירוש כמו הנ"ל ומוסיף: ויש סבורים כי הוא פחד המביא לידי בהלה.

דרייוור¹⁴ – אף הוא מפרש כאילו התנפלו על עמי כנען נחילים של צרעות שהבריחו את התושבים ממקומותיהם.

לעומת זאת, בעיני הולצינגר¹⁵ הפירוש של צרעה – דבורת בר אינו סביר, והוא מביא את דעתו של שטרק (Strak) שזוהי אחת הדרכים לעורר אימת אלהים על האויב. ברוח זו מפרש גם קורט גלינג¹⁶; הוא מסתמך על בוכרט וגוניוס, המפרשים צרעה – אימה, פחד, גוניוס מציין שבלשון של שבטי דרום ערב מצוי השרש שפירושו לדכא, להפחיד.

ברוח זו מפרש גם מ.צ. קאסוטו¹⁷: "הצרעה אינה אלא הפחד המבוהל, הפאניקה, ושלהתי את הצרעה לפניך – גם אותה אשלח כחלוץ לפני מחניך. והצרעה הנזכרת גם בדברים ז', כ וביהושע כ"ד, יב אינה אלא הפחד המבוהל, הפאניקה, נרדף לאימה (מעין כפל הענין במלים שונות, וגם על זה השווה את הפסוק של שירת הים – תפול עליהם אימתה ופחד). זהו כנראה הפירוש הנכון ביותר על הצרעה, הואיל וגם היו קוראים הערבים בשם שפירושו צרעה את הפאניקה המביאה לידי בריחה המונית". הקורא במקראות הנ"ל שבהם מבטיח הקב"ה את נצחון בני ישראל על אויביהם בכח הצרעה יקבל את פירושו של קאסוטו ללא פקפוק, שהרי הדברים מתפרשים מן ההקבלות הבאות¹⁸:

שמות כ"ג, כז – כח

ושלחתי את הצרעה לפניך –	את אימתי אשלח לפניך
וגרשה את החזי, את הכנעני ואת החתי	והמתי את כל העם,
מלפניך	אשר תבא בהם;
	ונתתי את כל אויבך – אליך עורף.

תחילה בא הפחד בלב האויב, הם המומים ומבוהלים, הם נתקפים אימה, פונים עורף ובורחים. ה' שולח את האימה, וההקבלה – ה' שולח את הצרעה.

דברים ז', ה

לא תערץ מפניהם –	וגם את הצרעה
כי ה' אלהיך בקרבך:	ישלח ה' אלהיך במ –
אל גדול וגורא	עד אבד הגשארם והנסתרים מפניך
– כלפי ישראל –	ההקבלה היא ניגודית: כלפי האויב – ה' יטיל עליו אימה ופחד; כלפי ישראל – אל פחד.

בהקבלה זו נמצא את המפתח לבעיה שלנו גם מבחינה לשונית ועל כך להלן.

1956 13

Rev. S. R. Driver, Exodus, The Cambridge Bible, 1953 14

Holzinger בקומנטר של Marti, 1900, 15

Kurt Gallig בקומנטר של Eissfeld, 1939, 16

17 בפירושו לס' שמות, תשי"ט.

18 החלוקה של החרוזים והפסוק ע"פ תניך לעם מאת מ. א. ענת.

”ואשלח לפניכם את הצרעה“

[4]

יהושע כ"ד, יב

את ההקבלה לא נמצא בפסוק זה, כי אם בדברי רחב באזני המרגלים (ב', ט):
ואשלח לפניכם את הצרעה, ידעתי, כי נתן ה' לכם את הארץ,

ותגרש אותם מפניכם:

וכי נפלה אימת כם עלינו,

וכי נמגו כל יושבי הארץ מפניכם.

שני מלכי האמרי

כי שמעו:

לא בחרבך ולא בקשתך

את אשר הוביש ה' את מי ים סוף לפניכם

ואשר עשיתם לשני מלכי האמרי...

ונשמע וימס לבבנו,

ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם.

ההקבלה של צרעה – אימה, פחד היא ברורה, אבל מהו שורש המלה הזאת, מהו

הפועל ומה מקורו?

כבר אמרו חוקרי המקרא שהמלון המקראי הטוב ביותר הוא המקרא עצמו, שבכח ההקבלות שבו ניתן להסביר מלים בלתי שגורות. אלא שהפעם עלינו להתקדים להקבלה את הפוכן של האותיות; את השורש של התיבה צרעה עלינו לחפש בפעל ע'ר'צ' – ערץ.

ערץ הוא פועל עומד, והוראתו: חרד, ירא, פחד, לדוגמא: "ואמר אלכם לא

תערצון ולא תיראון מהם"¹⁹, הוא גם פועל יוצא והוראתו: החרד, הפל פחד, לדוגמא:

"ובאו במערות ובמחלות עפר מפני פחד ה' ומהדר גאונו בקומו לערץ הארץ"²⁰.

ומכאן השם מערצה – קול רעש מפחיד, לדוגמא: "מסעף פארה במערצה"

קדמונו יצרו בדמיונם המחשה של הפחד האלהי וכבר עמד על כך יהושע

שטיינברג²¹ המפרש את המלה: צרעה צא – Фигуральное обозначение страха Божия

(דמות המציינת את הפחד האלפי) ומהי הדמות? לא דמות החרק, כי אם דמות של

מלאך רע, שד. דמות זו לא נשתמרה באגדות ובמדרשים שלנו, אבל היא מצויה

באמונת השמרונים: שלשה שדים ידועים להם: עזאול ובליעל והצרעה²⁴.

נאמר על כן שהצרעה שבשלשת הפסוקים שנידונו בזה שמתפקידה לגרש את עמי

כוען איננה החרק הידוע בשם זה כי אם המלאך המפחיד, המטיל אימה. פירושם של

פסוקים אלה – כי ה' ישלח לפני בני ישראל את מלאכו, אשר יטיל אימה על גויי

הארץ, כדי שלא ילחמו, אלא יברחו מפניהם ויפנו את הארץ.

21 ישעיהו י', לב.

20 ישעיהו ב', יט.

19 דברים א', כט.

21 תרגום: תאור של דמות המבטאה את הפחד האלהי.

22 בפירושו לתרגומו של התנ"ך לרוסית, חרס"ד.

23 דמות המטמלת את הפחד.

24 י. בן-צבי, ספר השומרונים, מהדורת תשל"ל, ע' 142. ראה גם: John Bowman, Samaritanische

probleme, 1967, S. 52.